

BOEKBESPREKINGEN

1. Besprekingen

Bleich, A., G. Van der Wal, *Grensgangers. Leven tussen twee culturen*. Baarn/Den Haag, AMBO/NOVIB, 1990.

De aanwezigheid van grote groepen buitenlanders is ook in Nederland een feit. Uit die massa portretteert *Grensgangers* er 10 : twee vrouwen en acht mannen tussen 26 en 70 jaar van Turkse, Armeense, Poolse, Palestijnse, Chileense, Marokkaanse, Ethiopische, Surinaamse, Indonesische of Roemeense origine. De ene werd geboren in Nederland, de ander kwam er als kind terecht, een enkele als politiek vluchteling. Die 10 individuen denken luidop rond de vraagstelling 'hoe wonen is in Nederland met een niet-Nederlandse achtergrond'. Dit levert telkens een 12-tal pagina's tekst op, inclusief een foto van de geïnterviewde. Het zijn geen gewone niet-Nederlanders : een hoogleraar Roemeens, een aardrijkskundige, een studente rechten, twee schrijvers, een politicoloog, een filosoof, een journaliste en een directeur van een Nederlands Centrum Buitenlanders. Uiteraard is elk verhaal persoonlijk, bijgevolg anders. Het gemeenschappelijke wordt door de auteurs min of meer samengevat in de inleiding. De beginperiode is voor iedereen moeilijk en 'de' Nederlander is iemand waarbij je nooit onverwacht kunt meeëten, hij is overgereguleerd en privacy-ziek. Niet-Nederlanders hebben een sterker gemeenschapsgevoel. Ook de kritische en relativerende houding ten aanzien van zowel eigen als Nederlandse (westerse) cultuur valt op, mooi geïllustreerd in de uitspraak "ik ben ontworteld en voel dat als een grote bevrijding" (p. 79).

Het is een vlot leesbaar boekje, zonder enige pretentie. Men zou het betere vakantielectuur kunnen noemen, voor een breed publiek toegankelijk. Het is een belangrijk werkje in die zin dat het buitenlanders aan het woord laat die het 'goed doen'. Op haar manier bestrijdt het clichés, doemdenken en xenofobie.

Jean-Pierre Dziergwa

Bral, Luk, *Jeugd in beweging. Een jeugdbewegingsonderzoek bij groepen, leiding en 15-jarigen*. Brussel, Katholieke Jeugdraad vzw, 1991.

De katholieke jeugdbewegingen in Vlaanderen hebben, niettegenstaande de doorgedreven secularisatie van onze samenleving, de commercialisering van de vrije tijd, de komst van de nieuwe sociale bewegingen, enz. opvallend goed de

tand des tijds doorstaan. Anders dan in de ons omringende landen, is het voortbestaan van de jeugdbewegingen niet echt bedreigd geworden. In de jaren tachtig kampten ze wel met een drastisch verlies van hun leden, maar in de jaren negentig blijkt dit probleem van de baan. Het ledenaantal van de Scouts kende eind jaren zeventig haar hoogtepunt met 69.000 leden en bereikte een dieptepunt van 58.000 halverwege de jaren tachtig. Nadien kon deze beweging zich goed herpakken en klom terug op tot ongeveer 65.000 in 1990. De Chiro bereikte eveneens haar hoogtepunt aan het eind van de jaren zeventig (118.000 leden) en kende nadien een dalende trend tot '86-'87. In het begin van de jaren negentig kon ook voor deze beweging de trend weer worden omgekeerd, en overschreden ze terug de kaap van de 90.000 leden. Zowel Chiro als Scouts (VVKSM) kunnen sinds enkele jaren dus weer bogen op een groeiend succes.

Een voordeel van een neergaande trend in de ledenstatistieken is wel dat de jeugdbewegingen zich vragen beginnen stellen over de toekomst van de beweging. In de jaren tachtig groeide dan ook de vraag en de bereidheid tot kritische reflexie over doelstellingen en werking van de eigen beweging. Dalende leden-cijfers, drastische verjonging en 'verkindsing' van de bewegingen, vragen over engagement van leiding en leden, over het functioneren van de lokale groepen en de maatschappelijke functie van de landelijke beweging (bijvoorbeeld al of niet meedoen met de vredesbetogingen, etc.) waren de elementen die telkens terug kwamen in het bewegingsdebat. Dit resulteerde in 1987 in het boek *Jeugdbeweging vandaag. Identiteit en plaats in de samenleving* (1), een publikatie waarin een twintigtal kritische bijdragen werden opgenomen van zowel eigen mensen als van buitenstaanders over het fenomeen 'jeugdbeweging'. In diezelfde periode rijpte binnen de overkoepelende Katholieke Jeugdraad ook het idee om een grootschalige bevraging te organiseren van de eigen groepen jongeren. Na interne consultatie bleken alleen Chiro, VVKSM en KSJ-KSA-VKSJ (verder KSJ, LD) bereid om mee te werken aan een intern en vergelijkend jeugdbewegingsonderzoek. *Jeugd in beweging* is de neerslag van dit survey-onderzoek. De bevraging van de groepen en de jongeren (de leiding en de 15-jarigen) werd doorgevoerd in 1988 en 1989 bij VVKSM, Chiro en KSJ.

De inleiding van het boek (pp. 7-16) geeft beknopt onderzoeksopzet en methodologie weer. Hoewel niet alle details van de methodologie worden weergegeven in het boek, blijkt de survey op zeer vakkundige wijze uitgevoerd. Er werd gebruik gemaakt van een getrapte steekproef, waarbij eerst per jeugdbeweging 120 groepen werden getrokken, en daarna werden binnen deze groepen de te bevragen leiding (720) en leden (720 15-jarigen) geselecteerd. De bevraging leverde dan ook een massa aan gegevens op, die bovendien werden vervolledigd met 180 groepsdiscussies. Over deze groepsdiscussies wordt evenwel niet uitgewijd in het boek. In de daarop volgende delen 1 tot en met 3 worden aan de hand van de enquêteresultaten drie profielen van de werking van de respectievelijke bewegingen opgesteld :

- een profiel van de lokale groepen (pp. 15-56), en de typische verschillen tussen Chiro, VVKSM en KSJ
- een profiel van de leiding (pp. 57-117)
- een profiel van de 15-jarigen (pp. 118-153).

Op de verwerking van de enquêtegegevens valt niets aan te merken. Om de resultaten te ordenen en te analyseren, maken de onderzoekers gebruik van geavanceerde statistische technieken zoals factoranalyse en clusteranalyse. Het gebruik van deze technieken leidt soms tot fraaie resultaten (bijvoorbeeld een bewegingstypologie, pp. 49-51). Toch konden wij ons niet van de indruk ontdoen dat door de massa aan gegevens waarmee de onderzoekers waren geconfronteerd, het 'verwerkt krijgen' primeerde boven analyse en reflexie op het onderzoeksmateriaal. Dit leidde soms tot triviale bevindingen. Zo is het bijvoorbeeld evident dat de gemiddelde grootte van de gezinnen van de jongeren (per definitie gezinnen met kinderen) groter is dan de gemiddelde gezinsgrootte van de totale bevolking, waarin ook alleenstaanden en kinderloze gezinnen worden meegerekend (p. 63).

Hiermee belanden we bij de relevantie van deze studie. De opdrachtgever van deze studie - de Katholieke Jeugdraad - ziet met deze studie zijn wensen wellicht ingewilligd. Twee fundamentele vragen blijven in dit boek evenwel onbeantwoord: welke lessen zijn er voor de bewegingen zelf te halen uit de onderzoeksgegevens (cfr. de beleidsrelevantie) en is het jeugdonderzoek of de jeugdsociologie met dit soort onderzoek gediend (cfr. de wetenschappelijke relevantie)? De eerste vraag dient door de bewegingen zelf in overweging te worden genomen. Toch is het te betreuren dat in dit boek geen aanzet wordt gegeven om enige beleidsrelevante kanttekeningen te plaatsen bij het onderzoek. Het blijft dan ook een open vraag welke antwoorden dit onderzoek geeft op de concrete noden en behoeften van de hedendaagse jeugd(bewegingen) in Vlaanderen.

Het is tot slot vooral de tweede vraag die ons hier interesseert. In het boek is uitdrukkelijk aangegeven dat een theoretisch kader, alsook enige vooraf te bepalen hypothesen voor een jeugdbewegingsonderzoek vrijwel totaal ontbreken (p. 11). Deze uitgangsstelling is aanvechtbaar en leidt tot het zoveelste voorbeeld van 'sociologisch boekhouden'. Het vaststellen van een reeks kenmerken van de onderzochte groepen en jongeren leidt vaak tot moeilijk interpreteerbare data. De vaststelling dat een relatief grote groep van de onderzochte jongeren op AGALEV (zouden) stemmen, of dat een andere groep er uitgesproken ethnocentrische ideeën op na houdt, is leuk om vaststellen, doch interessanter is te weten welke de achterliggende redenen of processen zijn die hebben geleid tot deze uitgesproken politieke keuze of houding. Bij gebrek aan voorafgaande theorievorming of een theoretisch kader, blijven de resultaten moeilijk interpreteerbaar (2). Hierdoor zien de onderzoekers zich geconfronteerd met een overmaat aan statistische gegevens die de auteur - laat staan de lezer - geen nieuwe inzichten verschaft in de sociale aspecten van de jeugd(beweging). Een

boek kortom dat interessant is voor hen die droge feiten en opinies willen kennen over de jeugdbewegingen en hun leden anno 1988-1989.

- (1) Bral, L. (red.), *Jeugdbeweging vandaag. Identiteit en plaats in de samenleving*. Deurne, Kluwer, PRO/CONTRA Reeks, 1987.
- (2) Een goed uitgewerkt pleidooi om sociaal-wetenschappelijk jeugdonderzoek te laten starten en eindigen bij theorievorming rondom jeugd, werd recentelijk te boek gesteld in : Klaassen, C. (red.), *Jeugd als sociaal fenomeen. Identiteit, socialisatie en jeugdcultuur in theorie en onderzoek*. Amersfoort/Leuven, Acco, 1991.

Luc Deliens

Chomsky, Noam, *Gekoesterde illusies*. Antwerpen, EPO (reeks Scriptum), 1991.

Dit boekje is een vertaling van het in 1989 gepubliceerde *Necessary Illusions. Thought Control in Democratic Societies*. Het bevat vijf opstellen die allemaal betrekking hebben op het centrale thema dat MIT professor Chomsky bezig houdt wanneer hij buiten zijn vak, de filologie, treedt. Meer bepaald : "de manier waarop de meningen en ideeën van de mensen, worden gevormd zodanig dat ze beantwoorden aan de belangen van de binnenlandse machthebbers" en dan in het bijzonder over het 'gamma maatregelen' waarover geavanceerde industriële samenlevingen beschikken en "die de democratische politieke structuren hun wezenlijke inhoud ontnemen terwijl ze ze formeel toch intact laten" (p. 5).

Het gamma maatregelen welke in dit boek centraal belicht wordt, is de rol die de media vervullen in het vertekend weergeven van de werkelijkheid. En dat op een manier die de Amerikaanse elite en gezaghebbers goed uitkomt. Het boek is inderdaad volledig geaxeerd op de Amerikaanse buitenlandse politiek en de rol die de media vervullen in het legitimeren en justifiëren van die, volgens Chomsky, ambivalente politiek.

In eerder werk - N. Chomsky & E. Herman (1988) *Manufacturing consent. The political economy of the mass media*. New York : Pantheon - ontwikkelde de auteur daartoe het zogenaamde 'propagandamodel' : door hun vertekende berichtgeving dienen de media in de eerste plaats de belangen van de staat en de grote bedrijven en laten zij pas kritiek toe in zoverre dat ondergeschikt is aan voornoemde imperatief.

In *Gekoesterde illusies* wordt dit, eufemistisch gesteld, nogal simplistische 'model' niet verder uitgewerkt. Wat Chomsky zelf betreft is zijn model sluitend omdat één van de centrale voorspellingen van het 'model' is uitgekomen waardoor het zijn deugdzaamheid heeft bewezen; namelijk dat de media nooit een publieke discussie over het 'model' zelf zullen voeren aangezien dat hen ontmaskert.

Daarmee is de meest storende factor in dit boek aangeraakt : het ontzettend simplisme van het analytisch apparaat. Voor Chomsky is de staat nog altijd niet meer dan een constructie in dienst van de bourgeoisie, zijn de media instrumenten ter legitimatie van de staat, en kan alles wat daar niet meteen in past worden gekatalogeerd onder 'repressieve tolerantie' of 'illusions van vrijheid, democratie'.

Daartegenover staat een minutieuze analyse van de berichtgeving van de Amerikaanse media over centrale conflicten uit de Koude Oorlog (de oorlogen in Vietnam en Indochina, de linkse revoluties in Centraal-Amerika) en het Midden-Oosten (het Joods-Palestijns probleem). Telkens stoot de auteur daarbij op de klassieke dubbele standaard : alles wat Amerika en zijn bondgenoten doen, staat ten dienste van de vrijheid daar waar alles wat de oppositie doet (het Communisme, Nicaragua, de Palestijnen) het tegendeel beoogt. Maar waar het in feite op aan komt is de vrijwaring van de belangen van de kapitalistische elite. Kortom, de zo gekoesterde Westerse persvrijheid is een illusie.

De anarchistisch ingestelde Chomsky heeft er geen problemen mee hetzelfde te beweren van het media systeem in de communistische landen - ook daar geldt zijn 'propagandamodel' - en ziet alleen maar oplossingen op het niveau van de burgers en de directe democratie. Spijtig genoeg wordt dat punt niet uitgewerkt.

Voor wie het werk van Chomsky kent biedt dit boek weinig nieuws. Voor de anderen vormt het een gemakkelijke introductie tot de manier van denken en analyseren van deze radicale criticus.

Jean-Claude Burgelman

Chroesjtsjov, Nikita, *De Glasnost Tapes* (bewerkt door Jerrold L. Schecter en Vjatsjeslav V. Loetsjkov). Naarden, 1991.

In de Verenigde Staten verscheen in 1970 het eerste deel van *Khrushchev Remembers*. Nikita Chroesjtsjov, die na de dood van Stalin meer dan tien jaar lang de Sovjetunie medebestuurde had, leefde toen onder huisarrest. Op tientallen banden had hij zijn herinneringen ingesproken. In de hoop dat ze ooit thuis gelezen konden worden, had hij ze in boekvorm in het Westen als 'tamizdat' ('daar gepubliceerd') laten verschijnen. In 1974, drie jaar na zijn dood, verscheen het tweede deel van de memoires. Ze bleven echter onvolledig. Uit de banden waren er heel wat passages gewist. Bij zijn relaas van gesprekken met Castro over de raketten-crisis van 1962 bijvoorbeeld vielen plotseling stiltes. Chroesjtsjov had deze hiaten zelf veroorzaakt. Hij wou zijn leven vertellen zonder daarom echter staatsgeheimen te onthullen. Chroesjtsjov bleek een voorzichtig man te zijn.

De Amerikaanse uitgever moest tot 1989 wachten om de ontbrekende delen in handen te krijgen. In de nu ook in het Nederlands als *De Glasnost Tapes* uit-

gegeven memoires beschrijft Chroesjtsjov onder meer het begin van zijn politieke carrière, zijn samenwerking met Stalin en het Molotov-Ribbentroppact. Verder ook de voorbereiding van het twintigste partijcongres, de Berlijnse crisis, de Cubaanse rakettenkwestie en het conflict met China.

Deze verhalen van Chroesjtsjov behoren tot de spannendste uit zijn memoires. Hierin snijdt hij thema's aan, die in de Sovjetunie tot voor kort als staatgeheim golden. Hij gaat uitvoerig in op zijn persoonlijke verhouding tot Stalin. Uiteraard bekritiseert hij het irrationeel karakter van diens beslissingen, bijvoorbeeld in de terreurpolitiek of bij de militaire verdediging van de Sovjetunie. Hij beschrijft echter ook de enorme psychologische moeilijkheden die hijzelf en de overige vroegere medewerkers van Stalin na diens dood hadden om op het vlak van de buitenlandse politiek belangrijke beslissingen te nemen. Zo iets hadden zij immers nooit geleerd. De onderhandelingen over de neutralisatie van Oostenrijk bijvoorbeeld beschouwt Chroesjtsjov als zijn eerste beduidende stap in de internationale politiek: "Met betrekking tot de relaties tussen de Sovjetunie en de kapitalistische wereld nam Stalin elke gelegenheid te baat om ons het idee in te prenten wat we nog maar jonge poesjes waren, kalfjes die door de rest van de wereld de weg moest worden gewezen. ... Oostenrijk was voor ons een eerste stap, een demonstratie dat wij konden onderhandelen... Het was het Europese debuut van een boerenpummel en het deed ons echt goed. De pummel had een paar dingen geleerd. We konden onze richting bepalen zonder de directieven van Stalin. We hadden in de internationale politiek onze korte broek ingeleverd voor een lange" (p. 87 e.v.).

Men kan zich bij de verdere lectuur van de memoires afvragen of Chroesjtsjov zich, ondanks zijn hervormingspolitiek en de scherpe kritiek op Stalin, ooit volledig van diens directieven heeft kunnen bevrijden. Bij het neerslaan van de Hongaarse opstand of bij de Berlijnse kwestie volgde hij traditionele methodes. Weliswaar uit Chroesjtsjov in zijn levensherinneringen kritiek op de wijze waarop de Sovjet-leiding de situatie in Tsjechoslowakije 'normaliseerde', maar in 1968 oefende hij dan ook al lang geen machtsfunctie meer uit. Op het einde van zijn leven blijkt Chroesjtsjov dromen gekoesterd te hebben over een democratisch socialisme, over een maatschappij waar 'alle ramen en deuren wagenwijd' zijn opengezet (p. 199). Al gauw kon de toekomst hem echter niet meer boeien. Op de laatste bladzijde van zijn memoires klaagt hij over de verveling en saaiheid van zijn leven als gepensioneerde en hoopt spoedig te kunnen sterven. Nikita Chroesjtsjov overleed op 11 september 1971.

Bruno Coppieters

De Witte, Hans, *Conformisme, radicalisme en machteloosheid. Een onderzoek naar de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen van arbeiders in Vlaanderen*. Leuven, HIVA, 1990.

Grondslag voor dit boek is, zoals de auteur zelf aangeeft, een synthese van het onderzoek dat in de loop der jaren aan het HIVA verricht werd naar de arbeiderscultuur aangevuld met recenter onderzoeksmateriaal. Tevens werd een eigen onderzoek opgezet om de resultaten van het onderzoek empirisch te toetsen voor Vlaanderen.

Dit opzet heeft geleid tot een boek dat zeer duidelijk uit twee delen bestaat, die we uitdrukkelijk afzonderlijk zullen bespreken.

Het eerste deel is een literatuurstudie waarin de auteur tracht na te gaan in hoeverre er bij arbeiders (nog) een eigen wijze van denken bestaat die fundamenteel verschillend is van de denkwijze van bedienden, hoe die eventuele verschillen kunnen verklaard worden en hoe zij in de tijd geëvolueerd zijn. Uitgangspunt is het onderscheid tussen de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen gebaseerd op onderzoek van Middendorp in Nederland. Op sociaal-cultureel vlak zijn arbeiders conservatiever dan bedienden. Ze zijn met name behoudsgezind op het vlak van seksualiteit, gezin en opvoeding. Op sociaal-economisch vlak zijn ze echter progressiever. Ze pleiten voor een nivellering van inkomen en bezit en rekenen hiervoor op overheidsingrijpen en een harder optreden van de vakbonden.

De verklaring voor de verschillen in opvattingen zoekt de auteur in het feit dat arbeiders als basiswaarde eerder 'gelijkheid' hanteren en bedienden eerder 'vrijheid'. De oorzaken voor dit verschil worden voor wat betreft de sociaal-culturele opvattingen, in navolging van Kohn, gezocht in de verschillen in opleidingsniveau en arbeidsinhoud tussen arbeiders en bedienden en voor wat de sociaal-economische opvattingen betreft in de verschillen in inkomen, macht en status en in de ongelijke arbeidsomstandigheden.

Dat deze verschillen ook opgaan voor Vlaanderen wordt gestaafd aan de hand van een ruim aantal voorbeelden uit onderzoeken. Uit deze voorbeelden komt dat arbeiders wat hun opvattingen betreft nog steeds een vrij homogene groep vormen dit in tegenstelling tot de bedienden. Dat dit te wijten zou zijn aan het feit dat de lagere bedienden zich eerder tot de arbeidersklasse zouden rekenen dan tot de 'middenklasse' wordt door de auteur tegengesproken. Het gebruik van de term middenklasse is doorheen het ganse boek echter verwarrend. De term wordt nergens gedefinieerd, meestal bedoelt de auteur simpelweg 'de bedienden'. Dit is trouwens een van de weinige schoonheidsfoutjes in dit uitstekende eerste deel van het boek. De literatuurstudie wordt afgesloten met een vraag naar de evolutie in de opvattingen. De auteur spreekt de verburgerlijkingsthese tegen. Op sociaal-cultureel vlak zijn de opvattingen van arbeiders en bedienden wel naar elkaar toegegroeid maar op sociaal-economisch vlak zou de

kloof nog vergroot zijn. De subjectieve identificatie met een sociale klasse zou in de laatste decennia noch bij de arbeidersgroep, noch bij de bediendengroep gewijzigd zijn.

Dit eerste deel van het boek is overzichtelijk gestructureerd, de sterke argumenten hebben een logische opbouw en worden gestaafd aan de hand van duidelijke cijfers en dit alles is geschreven in een zeer leesbare taal.

Op het tweede deel van het boek, het empirisch onderzoek, zijn heel wat meer aanmerkingen te maken. De auteur zelf geeft in zijn besluit reeds aan dat het uitgevoerde onderzoek zijn beperkingen heeft. De zeer kleine steekproef die naar een zeer groot aantal factoren, waarvan verschillende van zeer grote invloed kunnen zijn op de opvattingen, zeer homogeen is samengesteld laat mijn inziens geen veralgemeningen toe. Een gedetailleerde kritiek op de methodologie en de soms zwakke ondersteuning van de theorie door de cijfers zou ons in deze korte bespreking te ver leiden. Laat ons volstaan met enkele opmerkingen. In het algemeen is de aansluiting tussen het theoretische en het empirische gedeelte niet altijd even duidelijk of volledig. Het ontbreken van de groep half-geschoolde en geschoolde arbeiders is zeker een zwakte. De opvattingen van ongeschoolde arbeiders zijn vaak niet representatief voor de arbeidersgroep in zijn geheel. Voor heel wat items liggen de opvattingen van de lagere bedienden heel wat dichterbij die van de arbeiders dan bij die van de hogere bedienden. Op essentiële punten als bijvoorbeeld zelfbepaling of de invloed van autonomie op het werk wordt de theorie niet bevestigd en zijn de voorgestelde verklaringen zeker niet afdoende.

De kritiek op het empirisch gedeelte kan echter geen afbreuk doen aan de algemeen gunstige indruk die dit theoretisch degelijk onderbouwde boek nalaat.

Jim Van Leemput

Janz, Curt Paul, *Friedrich Nietzsche. Complete Biografie* (vertaald door C.W.A.J.A. Walraven), 2 delen. Baarn, Tirion, 1990.

Nietzsche verwijst vaak naar allerlei gebeurtenissen uit zijn leven. Wie hem graag leest zal waarschijnlijk hierover meer willen vernemen. Curt Paul Janz wijst in zijn boek op verdere feitelijkheden uit Nietzsches levensloop, die voor een beter begrip van diens werk van belang zijn. In de hoofdstukken over Nietzsches familiale afkomst stelt hij bijvoorbeeld de vraag naar het ziektebeeld van Nietzsche. Is hij uiteindelijk met een erfelijke geestesziekte gestorven? Verder in het boek gaat de auteur na in hoeverre de geschriften reeds voortekens dragen van de latere waanzin. Vanuit een contextuele, 'externe' analyse denkt de auteur een beter licht te kunnen werpen op bepaalde denkmotieven van Nietzsche. In *Zarathustra* vindt men bijvoorbeeld de anti-thetische thematiek van enerzijds de radicale wilsvrijheid om tot 'supermens' uit te groeien en anderzijds de totale gedetermineerdheid van de 'eeuwige terugkeer

van hetzelfde'. Volgens de auteur reflecteert deze antithetische stelling een intens doorleefde ziekte (Deel 1, p. 447).

Nietzsche is een politiek auteur. Zijn elitisme (sommigen prefereren het begrip 'aristocratisch individualisme') en zijn kritiek van de christelijk-joodse ethiek worden vaak in verband gebracht met de fascistische ideologie. Curt Paul Janz beschrijft mooi genuanceerd Nietzsches houding tegenover het joodse vraagstuk en het Duitse militarisme. Zo refereert hij uitvoerig de vele uitspraken van Nietzsche tegen het antisemitisme, waarvoor de cultuurbeweging van Bayreuth zich als vaandeldrager opgeworpen had, en naar de ambiguïteit van Nietzsches kritiek op de joodse ethiek als een slavenmoraal. Volgens de auteur is Nietzsches werk 'een schatkamer voor eclecticici met gerichte bijbedoelingen' (Deel 2, p. 329).

Het was een uitstekend idee om deze oorspronkelijk in het Duits uitgegeven biografie middels een verzorgde Nederlandse vertaling voor een breder publiek toegankelijk te maken.

Bruno Coppieters

Kuypers, E.L.G.E. (red.), *Nietzsche nu of nooit*, met bijdragen van M. ter Borg, R. Duhamel, E. Kuypers, W. van Reijen, T. Tak. Leuven/Apeldoorn, 1990.

Het boekje *Nietzsche nu of nooit* vat een aantal voordrachten samen die in 1990 op een Nietzsche-conferentie werden gehouden. Volgens Etienne Kuypers is de filosofie van Nietzsche niet modieus en niet echt tijdgebonden. In onze tijd zouden Nietzsches woorden echter meer dan ooit gehoor kunnen vinden. Dit is althans de boodschap die de titel tot uiting wil brengen.

Bijna alle bijdragen bespreken de rol van Nietzsche als een voorloper van de postmoderne visie. Willem van Reijen concentreert zich op enige thema's van Nietzsche die deze opvatting zouden moeten bevestigen. Meerten B. ter Borg gaat de betekenis van het begrip 'nihilisme' na en meent dat men dit vaak te pas en te onpas in cultuuranalyses gebruikt. Etienne Kuypers vergelijkt Nietzsches wetenschapsfilosofie met die van Habermas. Tom Tak bespreekt Nietzsches visie over het onderwijs en ten slotte analyseert Roland Duhamel Nietzsches 'orfische esthetiek'.

Bruno Coppieters

Lammers, J., *Grootschalig veldonderzoek. Inleiding in de data-analyse*. Muiderberg, Dick Coutinho, 1991.

De bedoeling van dit vlot leesbaar geschreven boek(je) is een algemene inleiding te geven over analyseschema's die binnen sociaal-wetenschappelijk onderzoek

kunnen gebruikt worden. De schema's die bij de elaboratie van een samenhang gebruikt worden staan daarbij centraal.

In een eerste hoofdstuk worden elementaire begrippen behandeld zoals data-matrix, codeboek, percentuele verdeling, bivariate verdeling, partiële en marginale verdelingen. Vervolgens worden een aantal kenmerken en soorten hypothesen besproken en wordt kort ingegaan op hoe hypothesen tot stand komen.

Na een korte presentatie van vier stappen die men onderscheidt bij een analyse worden vervolgens de twee-variabelen hypothese en de drie-variabelen hypothese verder uitgewerkt. Vooral bij de behandeling van de drie-variabelen hypothesen komt het typische elaboratie-denken aan bod. Het boekje bevat verder een deel met opgaven en antwoorden en kan alsdusdanig gemakkelijk als handboek gebruikt worden.

Voornamelijk bij de bespreking van de drie-variabelen hypothesen worden zaken behandeld die in boeken over analyse soms te weinig aandacht krijgen (o.a. schijnrelatie, suppressie, replicatie). Het analytisch denken wordt op een eenvoudige wijze aangebracht.

Probleem bij de opbouw van de inhoud van het boek is echter wel dat er te veel aandacht geschonken wordt aan elementaire begrippen en dat het daardoor zelfs voor een inleidende cursus statistiek of onderzoekstechnieken te beperkt wordt. Zeker waar men onderwerpen aanraakt die iets meer technisch zijn (bijvoorbeeld het statistisch significantie-criterium) is het wel erg inleidend en in zijn eenvoud bijna misleidend (het eigen criterium). Het is bijvoorbeeld spijtig dat men bij de behandeling van de toetsing van een bivariate hypothese de chi-toets niet presenteert. In feite zijn de belangrijkste elementen voorhanden maar het sluitstuk ontbreekt.

Het is verder ook niet duidelijk waarom als hoofdtitel 'Grootschalig veldonderzoek', werd gekozen. Zowel het element grootschalig als veldonderzoek lijken voor verwarring te kunnen zorgen. Zo wordt een en ander geïllustreerd aan de hand van tabellen met (slechts) 50 elementen die dus afkomstig kunnen zijn uit een eerder kleinschalig onderzoekje. Wat het element veldonderzoek betreft lijkt verwarring mogelijk met kwalitatief onderzoek en dit is nu niet het type onderzoek waarbij de inhoud van het boek aansluit.

Het boek lijkt zeer geschikt en waardevol te zijn als aanvullende en ondersteunende literatuur voor studenten bij cursussen onderzoeksmethoden en statistiek.

Geert Loosveldt

Van de Meerssche, P., *Van Jalta tot Malta. Politieke geschiedenis van Europa*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1990.

In zijn meest recente boek neemt Paul van de Meerssche de Europese geschiedenis in de periode van 1945 tot 1990 onder de loupe. De bedoeling is de krachtlijnen op het spoor te komen die het Europese integratie- en desintegratieproces hebben bepaald. In de ogen van de auteur is die aanpak zinvol omdat de toekomst van Europa niet los te koppelen is van de historische ontwikkeling die in de loop van de voorbije decennia de nieuwe structuren van Europa vorm hebben gegeven. Nu is het beslist geen eenvoudige opdracht om de snelle Europese ontplooiing in zijn diverse aspecten te ontrafelen. Daarom opteert de auteur voor een zo simpel mogelijke opbouw en indeling: de chronologische evolutie in de beschouwde periode wordt zo nauwgezet mogelijk gevolgd. De auteur maakt daarbij gebruik van beknopte paragrafen waarin hij de belangrijkste thema's de revue laat passeren. In de hoofdstukken die handelen over de jaren tachtig wordt daarenboven extra aandacht geschonken aan basisgegevens die een cruciale rol spelen in de verdere ontwikkeling van de Europese Gemeenschap. Zo worden onder meer behandeld de Europese Akte, de Europese Politieke Samenwerking enz. Het resultaat is een vlot geschreven en overzichtelijk boek dat aan de lezer de mogelijkheid biedt om snel en gemakkelijk kennis te nemen van de belangrijkste momenten in de Europese geschiedenis vanaf 1945. Daarmee zijn ook de beperkingen van het boek aangegeven, die de auteur overigens in zijn inleiding ruiterlijk toegeeft. Het is een strikt historisch relaas en er wordt geen enkele poging ondernomen om de onderliggende processen en mechanismen van de Europese ontwikkelingen op enigerlei wijze theoretisch te duiden. Anders gezegd: het onderhavige boek zet weliswaar op vrij efficiënte wijze een aantal fasen in de geschiedenis van Europa op een rij, het biedt de lezer evenwel weinig houvast eenmaal het erop aankomt middels het aangereikte historisch materiaal een meer systematische greep te krijgen op de verdere evolutie van Europa. Vooral in de epiloog, waarin de auteur vanuit een eerder normatieve en voluntaristische attitude een aantal recente evenementen en ontwikkelingen (onder andere Duitse eenmaking, Europa 1992, desintegratie communistisch systeem) met een blik op de toekomst interpreteert, wreekt zich de afwezigheid van een expliciete theorie op nogal pijnlijke wijze. Dat neemt evenwel niet weg dat het boek zijn duidelijke verdiensten heeft. Ons lijkt het uitermate geschikt voor diegenen die naar aanleiding van de recente turbulenties in de Europese politieke ontwikkeling op zoek zijn naar een boek, waarin de voorgeschiedenis van die turbulente ontwikkelingen op een bevattelijke en overzichtelijke manier wordt gepresenteerd.

Gustaaf Geeraerts

van Kaam, Ben, *Het taaie leven van de dooie letter*. Amsterdam, O. Cramwinckel, 1991.

Uitgangspunt voor dit boek met de nogal raadselachtige titel is de vrij simpele stelling dat het geschreven woord nooit zal verdwijnen. Hiermee zet de auteur zich expliciet af tegen de meer cultuurpessimistische stroming in de communicatiewetenschap die met de opkomst van de nieuwe media het einde der letteren en het geschreven woord aangebroken ziet (bijvoorbeeld N. Postman, *Wij amuseren ons kapot*. Amsterdam, 1986). In de ruim 150 pagina's die dit boek telt wordt daar door de auteur dan ook te pas en te onpas op gealludeerd. Waar het hem op aan komt is aan te tonen dat substitutie van bestaande communicatie media ten voordele van nieuwe - wat het meer abstracte niveau is waarop zich de problematiek van de verdwijnende krant stelt - zelden voorkomt. Of alleen wanneer het gaat om media die min of meer dezelfde communicatiepatronen vertonen. Hoe die classificatie moet worden bekeken legt de auteur in een apart hoofdstuk uit. Voor diegenen vertrouwd met de Nederlandstalige communicatiewetenschappelijke literatuur wordt wat dat betreft weinig nieuws geboden aangezien de auteur hier ouder werk herneemt. Meer bepaald het in Nederland (terecht) nogal populaire werk dat de auteur samen met J.L. Borderwijk in 1982 publiceerde *Allocutie: enkele gedachten over communicatie vrijheid in een bekaamd land* (Baarn, Bosch & Keunig).

Interessant aan dit in opdracht van het Nederlandse Persinstituut geschreven nieuwe boek is dat de auteur zijn stelling over substitutie van media in een historische context plaatst; te beginnen met de oorsprong van het schrift tot en met de toekomstmogelijkheden voor een elektronische krant. Hierdoor is het boek in feite een poging tot analytische geschiedenis van de communicatietechnologieën en het menselijk communicatieverkeer geworden. Meer zelfs, de auteur laat niet na regelmatig meer omvattende bespiegelingen te formuleren zoals over de relatie tussen telecommunicatie en natuur, of het menselijk beschavingsproces in globo. Positief aan de essay toon waarvoor gekozen werd is dat dit de auteur toelaat puntige observaties te poneren zoals de centrale vaststelling in het zesde hoofdstuk dat hoe meer communicatietechnieken de mens geboden worden hoe meer geografische ruimte hij kan overbruggen waardoor het milieu alsmar zwaarder belast wordt. Met de telefoon blijven we niet méér thuis maar zijn we in staat om ver afgelegen relaties te onderhouden die we dan ook gaan opzoeken waardoor het fileprobleem nog toeneemt. Een leuke observatie die de sceptische lezer graag ondersteund ziet met empirisch materiaal. Dit is niet altijd in overtuigende mate aanwezig, wat, gereflecteerd aan het brede opzet van de auteur, leidt tot de kritiek dat te veel intellectueel prikkelende themata worden aangeboord in te weinig pagina's en met te weinig wetenschappelijk onderzoek zijn gestaafd. Anders gezegd, de auteur gaat in zijn bewijsvoering veel te vlug en niet altijd diepgravend genoeg te werk. Zo stelt hij dat er geen reden tot paniek is omdat tussen 1955 en 1987 de Nederlander 40% minder tijd besteedt aan lezen aangezien de boekenmarkt, noch die van het gedrukt nieuws ineen gestort

is. Een bijna halvering van het leesgedrag - hoeveel leesuren blijven er dan nog eigenlijk over? - wordt daardoor een beetje te gemakkelijk afgedaan als irrelevant. Het feit terzijde gelaten dat het economische succes van de boekenindustrie hoofdzakelijk met pulpuitgaven gemaakt wordt die aan een groter leespubliek (minder analfabeten) aangeboden wordt. De uitermate provocatieve bewering dat er niets aan de hand is in het leesgedrag vraagt met andere woorden om een meer gesofisticeerde analyse waar het dalende leesvolume gerelateerd wordt aan de kwaliteit van het leesgedrag.

Tot slot moet nog opgemerkt worden dat de auteur alleen Nederlandstalige werken citeert, al dan niet vertaald, en meestal voorbeelden gebruikt uit de Nederlandse context.

Dat neemt niet weg dat *Het taaië leven van de dooie letter* een goed geschreven en 'thought provoking' essay is waarin een prima aanzet wordt geboden tot meer fundamenteel en wetenschappelijk onderzoek.

Jean-Claude Burgelman

Velle, Karel, *De nieuwe biechtvaders. De sociale geschiedenis van de arts in België*. Leuven, Kritak, 1991.

Karel Velle (°1959) is in de ban geraakt van het sluipende proces waardoor de geneeskunde uitgroeide tot een institutie van sociale beheersing. In zijn inspirerend boek analyseert hij de medicalisering van de Belgische samenleving en bepaalt hij de functie van de geneeskunde tegen de achtergrond van de sociaal-economische en politieke ontwikkelingen sedert 1830. Het boek beantwoordt vele vragen, ontsluit zeer originele bronnen en blijft polemieken uitlokken. Velle wil op basis van een historische analyse de rol van de geneeskunde 'demythologiseren'. De auteur deinst er niet voor terug om stoere taal te gebruiken. Hoogst merkwaardig is, dat de uitspraken die epigrammatisch klinken nooit voortvloeien uit een eenzijdige benadering. Daarvoor is Velle te belezen en heeft hij te zeer geworsteld met empirisch materiaal.

De verklaringen die in *De nieuwe biechtvaders* worden aangebracht, zijn tweemaal.

Ten eerste zijn er de externe factoren van culturele, sociale en demografische aard die mee hebben gezorgd voor de professionalisering van het geneeskundig bedrijf en die de evolutie van de 'onder'gemedicaliseerde samenleving uit het Ancien Régime naar de 'over'gemedicaliseerde van vandaag in de hand hebben gewerkt. Van alle factoren was de systematische strijd tegen de epidemieën veruit de voornaamste. De inenting tegen de pokken creëerde een hechte band tussen de belangen van het medisch korps en die van de staat. In het voetspoor van Bentham, volgens wie het uiteindelijke doel van de geneeskunde het utilitaristisch bevorderen van geluk en welzijn moet zijn, ijverden de geneesheren voor gezondheidsopvoeding in de scholen, voor de uitbouw van poliklinieken en

mutualiteiten. Zij ontwikkelden een uitgebreid hygiëneprogramma voor de nijverheid. De centrale medische arbeidsinspectie kwam tot stand. Na de tweede wereldoorlog ontpopte de gezondheidszorg zich tot een van de belangrijkste peilers van de moderne verzorgingsstaat.

Ten tweede zijn er talrijke verklaringen te zoeken bij de geneesheren zelf. Sedert het midden van vorige eeuw kwamen niet alleen steeds meer mensen in aanraking met de arts als zodanig en met de vele instellingen waarin die een voorname rol speelde, maar ook werden steeds meer domeinen door de geneeskunde ingepalmd. De arts bood zichzelf in toenemende mate aan als raadgever en vertrouwensman, als 'nieuwe biechtvader' in een zich laïciserende samenleving. Eerst bij de gegoede klassen, pas na de eerste wereldoorlog bij de brede bevolkingslagen. Omstreeks 1850 kostte een doktersvisite nog een gemiddeld dagloon. Door de numerieke toename van de geneesheren kon de gezondheidszorg vlug expanderen tot een massavoorziening. De eerste 'medical boom' deed zich al voor tijdens het interbellum. Sedertdien is het thema van de oververzadiging van de medische markt en van de *numerus clausus* niet meer verdwenen uit de retoriek van wetenschappelijke genootschappen en beroepsverenigingen. De numerieke verschijningsvorm van de medicalisering is voor Velle maar de aanleiding om dieper te graven. Van groot sociaal-historisch vakmanschap getuigt zijn analyse van het annexatieproces waardoor steeds meer domeinen van het maatschappelijk leven zijn terechtgekomen onder de oordeelsbevoegdheid van de artsen. Hun diagnoses betreffen niet alleen de ongezonde, maar ook de verslaafde, de vrouw, de misdadiger en de arme. Onderwerpen zoals het milieu, de seksualiteit, het strafrecht, de groeiende lichaamscultuur en de religie worden thans druk gevolgd en besproken vanuit de spreekkamer.

Velle brengt andere accenten aan in de medische historiografie. Volgens hem volstaat het niet om het familiealbum van het roemrijke medische verleden te doorbladeren; hij wil 'het proces van de-medicalisering een steun in de rug geven'. Hij doet dit geëngageerd, onthullend naar vorm en genuanceerd naar inhoud. Bij het toetsen van zijn medicaliseringshypothese voor de Belgische situatie, doet Velle een beroep op veel meer empirie van I.K. Zola, die bij het begin van de jaren '70 het conceptueel kader uittekende, ooit had durven hopen. Bij het analyseren van het 'medisch vertoog' verkeert Velle ook in goed gezelschap. In het werk van M. Foucault neemt het vertoogtype een centrale plaats in. Het is spijtig dat Velle aan dit theoretisch referentiekader nauwelijks aandacht besteedt, terwijl hij toch zovele specifieke vertogen in hun feitelijke samenhang doorgrondt. Juist omdat zovele onderwerpen en personen aan bod komen, zou een register bijzonder nuttig zijn. De komende jaren zal *De nieuwe biechtvaders* in ieder geval zijn stempel drukken op het nieuwe vertoog over het artsenberoep.

Weggemans, T., *De regels van de woongroep. Sociale vernieuwing in de praktijk*. Tilburg, University Press, 1990.

Dit doctoraal proefschrift is een onderzoek naar het maatschappelijk vernieuwend karakter van de woongroep als samenlevingsvorm. Wat is een woongroep? In Vlaanderen geniet dit maatschappelijk fenomeen weinig bekendheid en werd terzake ook nog geen onderzoek verricht. De auteur treedt ons op dit vlak tegemoet door zijn studie aan te vangen met een zoektocht naar een passende definitie voor 'wonen in groepsverband'. Hij onderscheidt zijn studie-object van andere leef- en relatievormen zoals (on)gehuwd samenwonen, LAT-relatie, commune, Centraal Wonen, ... Wat na deze zoektocht uiteindelijk weerhouden wordt, is een operationele definitie die een woongroep omschrijft als 'een leefverband van minimaal drie volwassenen die samen een huis bewonen en minstens enkele keren per week gezamenlijk eten'. Alhoewel deze definitie heel minimalistisch is, wordt uit dit boek duidelijk dat in de Nederlandse context dit maatschappelijk fenomeen duidelijk herkenbaar is, al is het maar omdat verschillende leefverbanden zichzelf als woongroep, woongemeenschap of wooncollectief omschrijven.

Naar de gezinssociologie toe biedt dit werk leerrijke informatie over dit Nederlands fenomeen van 'wonen in groepsverband'. Als onderzoeksmateriaal werden 71 woongroepen weerhouden die met een open vragenlijst benaderd werden. Op basis van dit materiaal brengt de auteur verslag uit over concrete regelingen in verband met de huishoudelijke organisatie binnen deze woongroepen, de gemeenschappelijke besluitvorming, de interne groepsrelaties en de relaties naar buiten toe met allerlei overheidsinstanties.

De probleemstelling van waaruit de auteur naar deze primaire leefvorm toekijkt, is de vraag hoe en in welke mate dit 'sociaal experiment' kan leiden tot maatschappelijke vernieuwing. Als toetsingscriterium wordt het Habermasiaanse begrip van 'communicatieve rationaliteit' opgevoerd. Dit laat de auteur toe om de verschillende geobserveerde woongroepen te plaatsen op een continuüm gaande van 'instrumentele' tot 'communicatieve' woongroepen. Hieraan wordt de vraag gekoppeld in welke mate 'wonen in groepsverband' uiteindelijk kan bijdragen tot de ontwikkeling van een communicatief-rationele samenleving.

De auteur heeft zich heel wat moeite getroost om aan de hand van de begrippen 'communicatieve' en 'instrumentele' rationaliteit kenmerken van twee ideaaltypische woongroepen te identificeren. Deze strategie om Habermas' theorie te vertalen tot een concrete empirische typologie is op zich lovenswaardig, gelet op het abstract karakter van Habermas' begrippenkader. De vraag naar de meerwaarde van deze aanpak blijft echter onbeantwoord. Uiteindelijk komt de auteur niet verder dan een analyse van hoe deze woongroepen omgaan met de structurele spanning tussen individualiteit en collectiviteit, tussen zelfontplooiing en groepsocialisatie. Hierbij blijft het onduidelijk wat deze 'Habermasiaanse' aanpak méér verduidelijkt dan wat bijvoorbeeld reeds door Toennies

('Gemeinschaft' - 'Gesellschaft') en Parsons (de patroonvariabelen) aangebracht werd in hun analyse van deze spanning tussen individu en samenleving.

Martin Ruebens

Winkel, F.W., A. van der Wurff (red.), *Angst voor criminaliteit. Theorie Onderzoek Interventie*. Amsterdam, Swets & Zeitlinger, 1990.

De voortdurende stijging van de criminaliteit (vooral de zogeheten 'kleine criminaliteit') heeft zowel de maatschappelijke en politieke discussie als de 'angst voor criminaliteit' doen oplaaien. Vrij recent is men bovendien gaan inzien dat de angst voor criminaliteit veel meer voorkomt dan de criminaliteit zelf.

Deze ontwikkelingen gingen gepaard met een toegenomen belangstelling vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines voor het fenomeen. Zoals zo vaak blijven de benaderingen binnen het eigen vakgebied en is er nauwelijks sprake van een uitwisseling van de diverse bevindingen.

De samenstellers van dit boek hebben getracht het verkavelde onderzoeksgebied in kaart te brengen en een poging te ondernemen een meer geïntegreerde benadering uit te werken. De bundel valt uiteen in twee grote onderdelen: een theoretisch luik (4 hoofdstukken) waarin de integratie van inzichten voorop staat en een luik met bijdragen van specialisten en praktijkmensen (de overige 15 hoofdstukken).

In het theoretisch luik wordt relatief meer aandacht geschonken aan een psychologische benadering van de angst voor criminaliteit omdat volgens de samenstellers in deze benadering nog belangrijke lacunes te bespeuren zijn. Het eerste hoofdstuk (A. van der Wurff) wordt gebruikt om in te gaan op de terminologische verwarring rond het begrip en op de verschillende methoden gehanteerd bij de meting van 'angst voor criminaliteit'. Daarnaast wordt een 'informatieverwerkingsmodel' uitgewerkt dat als algemeen kader moet dienen voor de bevindingen uit de verschillende disciplines.

De auteur stelt hierin dat gekregen informatie de start is van een proces, waarna de informatieverwerking bepaalt hoe urgent en relevant de informatie is en hoe erop gereageerd moet worden. Deze verwerking wordt gemedieerd door verschillende persoonskenmerken met als resultaat emotionele en andere reacties. De aard van de informatie die uiteindelijk tot een angstreactie kan leiden, heeft globaal drie aspecten: directe blootstelling aan criminaliteit, informatiele blootstelling en situationele blootstelling. Deze drie aspecten worden verder uitgewerkt in de drie overige theoretische bijdragen.

De directe blootstelling aan criminaliteit wordt uitgewerkt in het tweede hoofdstuk van Frans Willem Winkel en Carl Steinmetz door de relatie tussen slachtofferschap en angstgevoelens te belichten. In de criminologische discussie overheerst de idee dat er een discrepantie tussen beide bestaat. Het zijn als het ware twee onafhankelijke verschijnselen. In de psychologische benadering is dit

nauwelijks een punt van overweging. De auteurs brengen vooral deze laatste benadering in kaart en introduceren het 'schokverwerkingsmodel'. Hierin vormen herbeleving en ontkenning de kern van het proces. Ze stellen dat de angstreacties na slachtofferschap slechts optreden indien aan het gebeurde een angstwekkende betekenis wordt toegeschreven. Op basis van deze redenering ontwikkelen ze de begrippen 'subjectief revictimisatie-risico' en 'gepercipieerde negatieve impact'. De sleutel tot het beïnvloeden van angstgevoelens is dan vooral gelegen in de beïnvloeding van beide grootheden.

De informatiele blootstelling komt aan bod in de bijdrage van Frans Willem Winkel en handelt over de rol die de massamedia en voorlichting spelen in 'angst voor criminaliteit'. De auteur stelt hierin dat de angstgevoelens voor criminaliteit een cognitieve basis hebben. Hij ontwikkelt een cognitief model dat niet enkel een bindmiddel wil zijn tussen de inzichten uit de verschillende wetenschappelijke disciplines maar tevens antwoorden kan aanreiken op de vraag hoe informatie kan verstrekt worden, zodat het geen angstreacties tot gevolg heeft.

De laatste theoretische bijdrage is van de hand van Adri van der Wurff en behandelt het derde aspect uit het informatieverwerkingsmodel nl. de situationele blootstelling. Hierin worden achtereenvolgens de drie belangrijkste stromingen besproken die het verband tussen omgeving en angstgevoelens trachten te verklaren. Vervolgens wordt ook hier een model gepresenteerd dat deze verschillende stromingen integreert. Veel meer dan de vorige bijdragen kan men hier spreken van een integratie van psychologische en sociologische benaderingen. De auteur gaat hierbij in op de gedragsveranderingen die kunnen optreden naar aanleiding van 'angstsignalen' en waarbij er veranderingen optreden in de omgevingskenmerken. Zo durft men bijvoorbeeld door deze angstsignalen 's avonds de straat niet meer op, maar ook zal men zich wantrouweriger en minder hulpvaardig opstellen tegenover medebewoners zodat sociale tegenstellingen sterker kunnen worden.

De 15 resterende hoofdstukken zijn bijdragen van experts op de verschillende deelterreinen. Zo wordt onder meer aandacht geschonken aan de opvang van slachtoffers door de politie (hoofdstukken 5 en 6) en de afdeling Voorkoming Misdrijven (hoofdstuk 10). De gevolgen van een verhoogd toezicht in winkelcentra en het openbaar vervoer op de angst voor criminaliteit komen aan bod in hoofdstukken 8 en 9, terwijl de invloed van de media op het fenomeen uitvoerig besproken wordt in de hoofdstukken 11, 13, 14 en 15. Tot slot wordt in de vier laatste onderdelen ingegaan op de invloed van de ruimtelijke omgeving op angstgevoelens voor criminaliteit.

Het verdienstelijke van dit werk ligt in de daadwerkelijke poging van de samenstellers om tot een begripsbepaling en -afbakening te komen, die in de verdere bijdragen van diverse disciplines wordt ingepast en verwerkt. Door deze aanpak is het mogelijk op termijn tot een interdisciplinaire benadering van het fenomeen te komen.

Het valt te betreuren dat vooral in de theoretische bijdragen de inbreng van de sociologische benadering miniem is. Algemeen wordt vaak vergeten dat angstgevoelens sociaal-cultureel bepaald zijn en dat de psychologische beleving ervan hierdoor gemedieerd wordt.

Niettemin voorziet dit boek in een vrij volledig en interessant overzicht van literatuur en onderzoek over angst voor criminaliteit waardoor het in verschillende middens als zeer bruikbare leidraad kan gehanteerd worden.

Els Enhus

2. Ter bespreking ontvangen

Devos, G., P. Vandenberghe & J. Verhoeven, *Schoolbeleid: mogelijkheden en grenzen. Een empirisch onderzoek*. Leuven/Amersfoort, ACCO, 1989.

Dewachter, W. & E. Das, *Politiek in België. Geprofileerde machtsverhoudingen*.

Heyrman, P., *Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstandsbeweging in Oost-Vlaanderen*. Leuven, Kadoc, 1991.

Huyse, L. & S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*. Leuven, Kritak, 1991.

Kruithof, C.L., *Binnen en ook buiten. Overwegingen bij marginaliteit als sociologisch probleem*. Zeist, Kerckebosch BV, 1991.

Van Peperstraten, F., *Samenleving ter discussie. Een inleiding in de sociale filosofie*. Muiderberg, Coutinho, 1991.

Verstraeten, H. & P. Perceval (red.), *Media en maatschappij*. VUB-Press, 1991.

Vincke, J., R. Mak & R. Bolton, *Mannen met mannen. Welzijn, relaties en sexualiteit*. Gent, CSGO, 1991.

Witte, E., *Media en politiek. Een inleiding tot de literatuur*. VUB-Press, 1991.